

Табори відпочинку як ще один засіб викорінення української національної ідентичності дітей з окупованих територій

“Дехто з дітей бігав за мною з іграшковою гвинтівкою, точно називаючи всі її складові частини.”

Російська Федерація продовжує імплементацію політики, спрямованої на насильницьку передачу дітей у російську національну групу. Її діяння мають ознаки злочину геноциду відповідно до статті 2 (е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього¹, відтвореній у статті 6 (е) Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Дана політика має низку векторів:

- насильницька передача дітей у російські родини, жертвами якої у 2022 році стали 400 неповнолітніх українців;
- “перевиховання” та інтеграція українських дітей у таборах відпочинку;
- диспансеризація неповнолітніх з нових окупованих територій з подальшою безстроковою депортацією на територію РФ.

Серед 307 повернутих в Україну дітей², - більшість ті, яких було вивезено агентами РФ під приводом відпочинку в таборах. Протягом 2022 року за даними Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров’я жертвами відповідної політики стали, щонайменше, 6000 тисяч дітей, які були поміщені для “перевиховання” у 43 інституціях в окупованому Криму та на території РФ. Слід зазначити, що “голова Республіки Крим” Сергій Аксьонов озвучував плани прийняти ці ж 6000 дітей лише протягом літнього сезону і виключно на території анексованого півострова³. До того ж, щонайменше, 2000 дітей, переважно з т.зв. ДНР/ЛНР були вивезені в табори та санаторії в Білорусь⁴. Представники т.зв. ДНР стверджують, що протягом 2022 року в таборах відпочили 18 000 дітей⁵. Відтак, кількість постраждалих неповнолітніх є значно більшою. У даному контексті інформація, надана окупованим міжнародним дитячим центром “Артек” про плани прийняти у 2023 році понад 49 тисяч неповнолітніх,

¹ https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

² <https://childrenofwar.gov.ua/en/>

³ <https://glava.rk.gov.ru/ru/article/show/5610>

⁴ <https://www.bobrlife.by/news/deti-iz-donbassa-snova-priehali-v-belarus-na-ozdorovlenie/>

⁵ <https://archive.ph/H0tEE> , <https://t.me/dnronline/85008>

насторожує⁶, адже серед них з високою ймовірністю будуть діти з окупованих територій України. У всякому разі орієнтовна кількість вивезених до таборів дітей, щонайменше, у 20 разів перевищує число репатрійованих на батьківщину. Єдиний юридичний механізм повернення дітей з окупованих територій та РФ – відсутній.

Вивезені в табори діти - хто вони?

Неповнолітні, які потрапили до таборів на “перевиховання” - діти віком, 6- 17 років. Вони мають батьків або інших законних представників. Це неповнолітні з т.зв. ДНР, ЛНР, а також (де) окупованих регіонів Харківської, Херсонської та Запорізької областей.

Батьки-злочинці? Чому вони погодилися віддати дітей росіянам?

За свідченнями батьків, вони зіштовхуються зі стигматизацією або, щонайменше, нерозумінням того, чому погодилися на відпочинок дитини в таборі. Втім, слід зрозуміти обставини, в яких батьки надавали згоду, а також обсяг такої згоди. Передусім, кожному з випадків вивезення дітей з подальшим безстроковим затриманням передувало повернення кількох груп неповнолітніх - з яскравими враженнями та подарунками від росіян. Це мало вплив на інших дітей та батьків: створювало ілюзію безпеки й відчуття “поганої матері (батька)” у зв’язку з відмовою повторити “позитивний” досвід. Свій вплив мав також той факт, що вартість “відпочинку” повністю покривалася окупаційною державою. Окрім того, організацію та/або супровід дітей здійснювала добре знайома для сімей особа з числа шкільних або медичних працівників, а переконувати ухвалити “правильне рішення” до домівок приходили окупанти. При цьому все частіше останні вдавалися до погроз: відмова батьків могла бути витлумачена як загроза найкращим інтересам дитини, а, отже, підстава для позбавлення батьківських прав. Не слід забувати про загальну ситуацію, в якій було отримано згоду. Це збройний конфлікт з перманентною загрозою невибіркових ракетних, авіаційних, артилерійських ударів. На окупованих територіях росіяни обмежували доступ до інформації. Приклад, переважно, “мовчазної” реакції на окупацію Криму та Сходу України в 2014 році, в умовах інформаційної асиметрії та збройних дій не вселяв надію на швидке звільнення територій. Батьки мусили підлаштовуватися, щоб зберегти свої права на дитину та уникнути насильницької сепарації. До того ж, “згода” була надана на тимчасове переміщення, відпочинок та повернення дитини в обумовлений строк залежно від закладу (2-3 тижні). Відтак, діяння росіян щодо самовільного продовження строку переміщення дітей, зміни місця їхнього перебування (в тому числі без сповіщення батьків), відмови централізовано повернути неповнолітніх не охоплюються наданою під примусом (у розумінні існуючої міжнародної судової практики) згоди. Більше того, в одному з таборів близько 200 українських дітей віком 14-17 років утримували без згоди батьків⁷. Відомі випадки підробки росіянами документів дітям з метою збільшити їхній вік до повноліття, а, отже, формально уможливити вивезення без згоди батьків.

⁶ <https://artek.org/ob-arteke/obshaya-informaciya/>

⁷

<https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>

Дитячі табори: реабілітація чи заслання?

Для початку слід розглянути географію закладів, в які було вивезено дітей: це мережа з 41 існуючих таборів у Росії та окупованому Криму, 12 з яких знаходяться на узбережжі Чорного моря, 7 - на інших територіях Криму, 10 - навколо міст Москва, Казань, Єкатеринбург. 11 таборів розташовані в межах понад 800 кілометрів від звичного місця проживання дитини (з них 2 - на території Сибіру, 1 - на Далекому Сході РФ). У Білорусі дітей розміщують в, щонайменше, 4 таборах та санаторіях: у Солегірську (понад 1000 кілометрів від дому)⁸, у Новій Гуті (понад 800 кілометрів від дому)⁹, у Новополицьку (понад 1400 кілометрів від дому)¹⁰, в Острошицькому містечку (понад 1200 кілометрів від дому)¹¹.

Географія розташування інституцій свідчить не на користь найкращих інтересів дитини, а, відтак, не може сприяти реабілітації дітей. Значна кількість закладів (15) розташовані надто далеко від місця проживання дитини. Інші - відчутно відрізняються від звичних кліматичних умов. Абсолютним рекордсменом за даними параметрами є відпочинок в Магадані - за 6300 кілометрів від дому. Щоб дістатися до табору діти спочатку їхали автобусом, потім - потягом, і врешті - літаком (2 польоти).

Частина інституцій має статус санаторіїв. Це дозволяє припустити, що в таких закладах діти отримували медико-профілактичне втручання. Відповідне припущення підкріплюється свідченнями батьків. Однак, залишається невідомим, які саме препарати та процедури, а також з якою метою були отримані неповнолітніми.

Умови в інституціях відрізнялися. За свідченнями дітей у санаторії "Дружба" (Євпаторія, окупований Крим) харчування було недостатнім. Неповнолітні були вимушені ховати під час прийому їжі хліб для того, щоб з'їсти його після. Діти наполягають, що в таборах майже не було іграшок. В окремих закладах, зокрема у зв'язку зі свавільним продовженням строку перебування дітей, неповнолітнім бракувало предметів гігієни, одягу та взуття відповідно до сезону.

Що я робив на літніх канікулах? Твір-роздум

За свідченнями Уповноваженої з прав дитини при Президентіві РФ Марії Львової-Белової відпочинок в таборах був спрямований на ознайомлення дітей з російською мовою, культурою та перспективами світлого майбутнього в Росії. Представники окупаційних адміністрацій визначають мету ще більш претензійно "виховати в найбільш короткі строки справжніх патріотів Вітчизни¹²." Очевидно, під вітчизною розуміють РФ. Наприклад, Віце-прем'єр-міністр Республіки Татарстан Лейла Фазлєєва зазначила, що

⁸ <https://vsednr.ru/belarus-prinyala-na-otdykh-i-lechenie-eshh/>

⁹ <https://rg.ru/2022/12/11/detej-donbassa-serdechno-vstrechaiut-v-zdravnicah-belarusi.html>

¹⁰ ibid

¹¹ ibid

¹² <https://t.me/Aksenov82/1305>

“всі табори... спрямовані на патріотичне виховання молоді, розвиток комунікативних навичок та збереження [російської] культурної спадщини¹³.”

За підрахунками Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, орієнтовно в 78% таборів діяла програма “перевиховання” та мілітаризації дітей. Самі ж неповнолітні описують щоденний графік в закладах так:

Зранку обов'язково була зарядка, хто відмовлявся виходити - того карали, далі - слухали російський гімн, хто відмовлявся співати або хоча б відкривати рот - того карали. При цьому система покарань передбачала кругову поруку: разом із “винною дитиною” musили відповідати її друзі. Після ранкових “ритуалів” - сніданок, потім - заняття (3-4 уроки, серед яких російська мова, російська історія, фізкультура, математика, інші дисципліни в межах російських стандартів для дітей шкільного віку), далі - обід, денний відпочинок, полудник, розваги, які передбачали відтворення традиційних російських телевізійних шоу (“Що?Де?Коли?”, “Дві зірки”), вечеря. Після - дискотека з російських пісень або ж перегляд російських фільмів, підбір яких здійснювався без урахування бажання дітей та з нехтуванням їхнього психічного стану: часто серед них були фільми жахів, які дестабілізували травмоване збройним конфліктом ментальне здоров'я неповнолітніх. Разом з нерозумінням, коли їх повернуть батькам, такий відпочинок зумовлював психічні розлади дітей, тому деяких неповнолітніх було поміщено в лікувальні заклади. Це відбулося без згоди батьків. День у таборі завершувався “другою вечерею”, т.зв. сонником.

Програма “відпочинку” деяких українських дітей включала також екскурсії до культурних, релігійних місць (включно з розмовами з релігійними діячами Російської православної церкви), т.зв. “місць слави”, зокрема на території РФ, лекції російських “ветеранів” (переважно, тих, хто воював на Донбасі або в Сирії) та істориків, військові тренування (розбір зброї, фізична та тактична підготовка, керування та ремонт військової техніки). Ті неповнолітні, які мали спортивні здобутки, отримали додаткові тренування. За свідченнями батьків, росіяни відмовлялися віддавати таких дітей та переконували залишити неповнолітніх, обіцяючи для них “світле майбутнє” в збірних РФ.

Всупереч нормам міжнародного права, українські діти розміщувалися в таборах разом з російськими однолітками. Це зумовило булінг з боку останніх у зв'язку з використанням української мови (говорити українською в таборах було заборонено), іншими проявами української національної ідентичності - одяг, прикраси, патріотичні вигуки, спроби українських дітей донести правду про агресію РФ. Українських дітей називали “хохлами, хохлушками” та ставилися до них, як до низькосортних. Вихователі та адміністрація закладів не реагували на подібні прояви насильства та ворожнечі. Попри те, що фізичне насильство з боку дорослих, переважно, не спостерігалось, окремі діти

¹³ <https://www.tatar-inform.ru/news/leila-fazleeva-vstretilas-s-detmi-iz-lnr-i-dnr-otdyxayushhimi-v-lageryax-tatarstana-5875388>

свідчать, що їх били за непослух та капризування (наприклад, бажання поговорити з батьками). Підлітки, зазвичай, були позбавлені мобільних телефонів, а, відтак, можливості підтримувати регулярний зв'язок з батьками.

Незалежно від бажання дітей, росіяни залучали їх до пропагандистських кампаній. Зображення неповнолітніх (фото, відео) без належної згоди батьків та самих дітей викладали на сайтах та в соціальних мережах закладів і їхніх працівників.

Довгий шлях додому: місія з репатріації дітей

Незалежно від векторів російської політики насильницької передачі дітей у власну національну групу, на сьогодні не існує єдиного механізму повернення українських неповнолітніх. Відтак, під яким приводом російські агенти не вивозили би дітей, щоразу задля їхньої репатріації слід організувати нову схему.

У найбільш загальному вигляді існуючі ad hoc механізми повернення виглядають так: батьки (самостійно або ж з допомогою неурядових організацій/українських органів влади) перетинають кордон через треті держави з РФ, надають у закладах розміщення дітей документи, які засвідчують їхнє батьківство, слухають стандартні пропагандистські лекції про те, що слід залишитися в Росії, а також залякування з приводу кримінального переслідування з боку України за колабораціонізм. Врешті, ті, хто вирішив повернутися на Батьківщину, забирають дітей і крізь штучно створені перепони на кордоні потрапляють додому.

Така схема має низку недоліків. По-перше, вона - спорадична. А, отже, не дає жодних гарантій, що дитину повернуть. При цьому зафіксовані випадки, коли батьки змогли забрати дитину після кількох невдалих спроб. По-друге, організація процесу та відповідальність за повернення неповнолітнього лежить на батьках, які у зв'язку зі збройним конфліктом перебувають у вразливому становищі. Зафіксовані випадки, коли батьки не мали фінансової спроможності здійснити "подорож" до РФ, щоб забрати дитину. Такі батьки знаходяться у зоні підвищеного ризику стати жертвами торгівлі людьми або шахрайства, адже алгоритм повернення дитини чітко не окреслений, як і відповідальні особи, зокрема з боку українських органів влади, до яких можна звернутися з конкретною метою: негайно й безумовно повернути дитину. По-третє, ad hoc механізм недостатньо відповідає принципу найкращих інтересів дитини. Возз'єднання з сім'єю та репатріація, загалом, визнаються такими, що сприяють реалізації прав неповнолітніх. Однак, до повернення не відбувається розробка індивідуальної траєкторії репатріації. Відтак, повернення не супроводжується репатріацією та реінтеграцією. Зафіксовані випадки, коли діти поверталися з батьками в зони ведення бойових дій або ж у зони підвищеного ризику невідбиркових обстрілів. Частина сімей, яким вдалося повернути дітей, знаходяться у складних життєвих умовах: у зв'язку зі збройним конфліктом їхні будинки - пошкоджені, джерело доходу - втрачено.

Роль російського терористичного режиму

Як на територіях під ефективним контролем Росії, так і в Білорусі, політика насильницької передачі українських дітей у російську національну групу, координується та фінансується федеральним урядом РФ. На верхівці “піраміди зла” перебуває сам Путін, який навіть під час свого новорічного звернення подякував батькам з нових окупованих територій за те, що вони відправили дітей у табори відпочинку¹⁴. “Правою рукою” Президента є Марія Львова-Белова, дитяча омбудсменка, яка керувала організацією та програмою такого відпочинку. Важливою є роль вищих російських посадовців на регіональному рівні, в тому числі губернаторів та уповноважених з прав дитини, окупаційних органів влади, адміністрацій закладів, які приймали дітей, та місцевих колаборантів, які домагалися від батьків згоди на відпочинок та супроводжували дітей у процесі переміщення.

За підрахунками Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров’я, щонайменше, 12 осіб, які були залучені до імплементації політики, що має ознаки геноциду, на сьогодні не фігурують у санкційному списку США. Це, переважно, регіональні уповноважені з прав дитини¹⁵.

Висновок: правова кваліфікація

“Відпочинок” українських дітей в таборах на територіях під ефективним контролем РФ та в Білорусі, а також процеси переміщення, які його супроводжують, порушують міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини і мають ознаки міжнародних злочинів.

У контексті міжнародного гуманітарного права порушення полягають у виключенні з процесів ухвалення рішень щодо вивезення, освіти, медичного втручання у здоров’я неповнолітнього держави його громадянства - України. Окрім того, своїми діями, фактично спрямованими на викорінення української ідентичності дітей, Росія порушує фундаментальний принцип МГП - збереження принципу status quo ante bellum, а милітаризуючи дітей, РФ демонструє міжнародному співтовариству, що готова перейти ще одну червону лінію - вербування дітей-солдат, примусовий призов тих, хто став повнолітнім.

Що стосується міжнародного права прав людини, РФ порушує не лише Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини, але й існуючі міжнародні стандарти, розроблені ЮНІСЕФ, МКЧХ, Генеральною Асамблеєю ООН, ПАРЄ. Ці порушення включають пропаганду війни, індоктринацію, розлучення з батьками, обмеження права на освіту відповідно до культурної та національної приналежності неповнолітнього, обмеження права на інформацію, обмеження свободи пересування, поміщення в умови, які шкодять фізичному та психічному здоров’ю тощо.

¹⁴ <https://archive.ph/P4T2o>, <http://kremlin.ru/events/president/news/70315/videos>

¹⁵

<https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>

Щонайменше, зафіксовані випадки вивезення дітей без згоди батьків мають ознаки примусового переміщення та депортації, що можуть бути одночасно кваліфіковані як воєнні злочини та злочини проти людяності. Сама ж політика, спрямована на викорінення української ідентичності та перетворення неповнолітніх на ворогів власної нації, незалежно від тривалості перебування дітей у російській національній групі, мають ознаки геноциду проти української нації.

© Катерина Рашевська